

Бадуев Саид-Селихъ

Презентаци кечийнарг

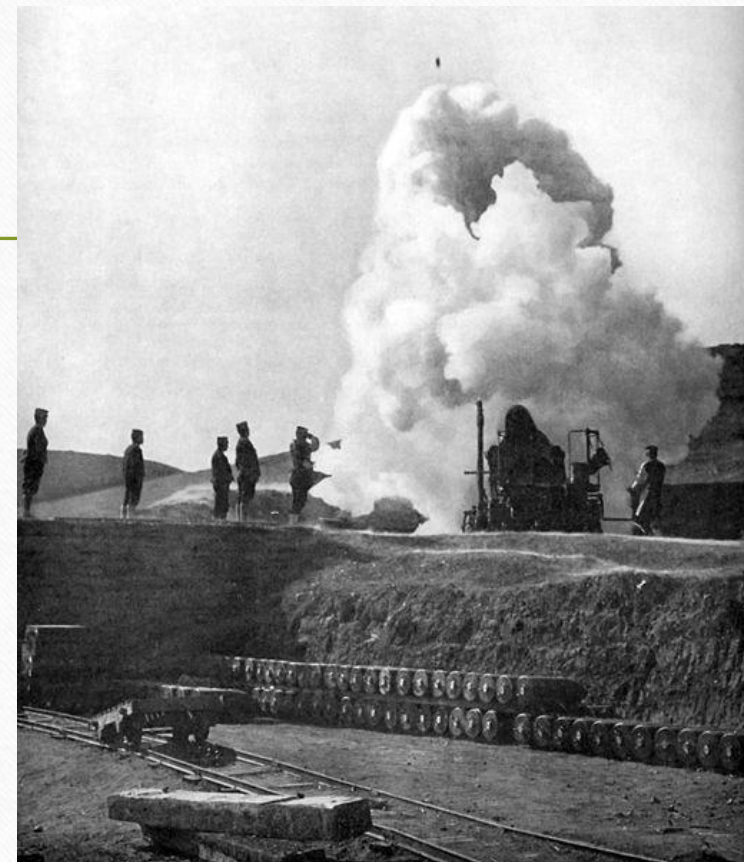
Грозный-г1алара №1 йолу гимназин хьехархо

Дударова Марита А.

- **Бадиев Саид-Салих** прозаик, драматург, поэт, нохчийн исбаьхьаллин литературин бухбиллархо, вина 1903 шеран 28 августехь Соьлжа-Г'алахь.
- Яздархочун да Бадиев Сулейман Хьалха-МартантIера схьабевллачу совдегарех хилла. Яздархочун да Бадиев Сулейман, цуьнан вежарий, да Бода-Хьаьжа, шайн даккхий хьелаш а долуш, шайн доьналлица, хьуьнаршца Нохчийчоьх а, гонахарчу мехкашках а цIеяххана бевзаш нах хилла. БадиевIар Нохчийчоьнан а, Российн а юкьараллин-политически хьелаш девзаш, юкьараллин дахарехь дакьалоцуш хилла. ~~Оьрсийн-японски тIом (1904-1905 шеран.)~~ болабелча, оцу тIаме вахна Бадиев Сулейман. Цигахь йина чевнаш юха меттахьевлла, 1914 шарахь кхелхина иза. Саидан нана Укаева Зайбат Йоккхачу-АтаIара хилла. КIентан бералла дIадахна Соьлжа-Г'алахь а, Хьалха-МартантIехь а, Йоккхачу-АтаIахь а. Дуккха а гергара нах бара БадиевIеран Хьалха-МартантIехь. Хинволчу яздархочун деда, денана, пхий деваша вара кхузахь вежарш. Шен дехой болчу Хьалха-МартантIе а, ненахой бехачу Йоккхачу-АтаIа а кест-кестта воьдуш а, еххачу хенахь Iаш а хиллачу кIанта хазахеташ ладийгIина юьртахоша исбаьхьа олучу иллешка, дуьйцучу туьйранашка, ширчу хабаршка, мехкарийн эшаршка. Халкьан исбаьхьаллин дешан марзо беран хенахь евзина цунна, барта кхолларалла гуттаренна а езаелла. Соьлжа-Г'аларчу реальни училище деша дIавелла Саид-Салих шен дас. Ойла тIеяххийтина, лерина доьшу цо. Шен накьосташна юккьехь кIеда-мерза волуш а, дешарна тIера хиларца а билгалваьлла иза. Къаьсттина дукха езна Бадиев Саидана исбаьхьаллин литература. Тевирззина Iамийна цо оьрсийн классически литература, лерина ешна В.А. Жуковскийн, А.С. Пушкинан, М.Ю. Лермонтовн, Л.Н. Толстойн, А.П. Чеховн, А.М. Горькийн произведенеш. Хинволчу яздархочунна Iаламат пайдехьа хила нохчийн халкьан барта кхоллараллица цхьаьна сийлахь-йоккха оьрсийн литература, культура йовзар.

- Цеххъана бохам беана БадиевгІеран доьзале. Оьрсийн-японски тІамехъ йина чевнаш юхаметтахъевлла, 1914 шарахъ Петроградехъ кхелхина доьзалан да Сулейман. ЦІа а веана, Хьалха-МартантІехъ дІавоьллина иза. ВорхІ бераца йисина нана, СаьІид-Салихъан уггаре жимаха йолу йиша Маки да дІаваьллачул тІаьхъа дуьнен чу яьлла. Хала дара байлахъ бисинчу доьзална. Дукха хан ялале материальни халонаш хааелира. Паччахъан заманахъ муьлхха а дешар санна, Соьлжа-гІаларчу реальни училищехъ а дешар мехах дара. Шен хеннахъ мах дІабалаза бисча, дешарх юкъахвоккхура. Алссамчу берашца йисинчу нанна хала хилла доьзал кхаба. Шен ма-хуьллу дешар чекхдаккха гІиртина СаьІид-Салихъ, амма гІуллакх ца хилла.

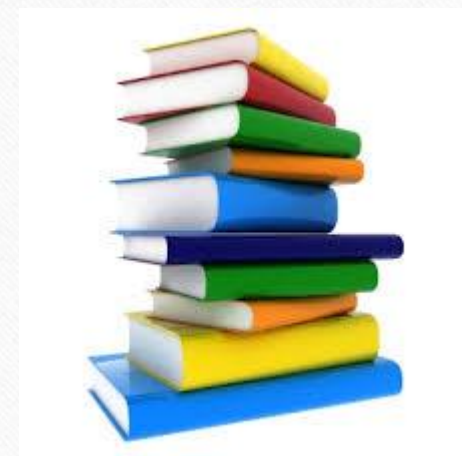

- Реальни училищехь 1916 шеран 25 майхь дӀаехьначу педагогически кхеташонан протокол тӀехь дешарна тӀера мах дӀацабаларна Бадиев Саид дӀаваккхаран хьокъехь сацам бу. Дешаран шо чекхдала цхьа бутт бен ца биснера хинволу яздархо реальни училищера дӀаваккхуш, оцу шарахь йолийна класс чекхъяккхалц а ца витина.

Саид-Салихь шайн доьзалехь баккийчарах вара, цунна тӀехь дара кегийчеран тергояр. Иза балха вахна. Болх барца цхьаьна дӀадаьхьна цо, ша доьшуш, шен хаарш тӀедузар. 1922 шарахь Владикавказехь кооперативни курсаш чекхъяьхна Бадиевс. Цул тӀаьхьа цхьана муьрехь товароведан болх бина. Амма цуьнан шовкъ йолуш болх ца хилла иза, цуьнан дог ца летара оцу гӀуллакхех. С. Бадиевн ойла кхечахьа гӀиртина. Шен кӀоман культура кхиорехь, йоза-дешар даржорехь, халкъ Илманан серлонга доккхучу балха тӀехь дакъалацар дара С. Бадиевна лууш дерг. Шен Ӏалашо кхочушъярхьама хьехархойн курсашка деша вахна иза. Уьш чекх а яьхна, хьехархочун болх бина цо. Шкоlexь берашна хьехарца цхьаьна, баккийчарна йоза-дешар а Ӏамадора Саид-Салихьа.

-
- Яздархочун дуьххьарлерчу произведенех ю цуьнан "Мацалла" цIе йолу повесть. Къехойн, хьолахойн вовшашца хилла юкъаметтигаш гайтина автора шен дуьххьарлерчу повесть тIехь. Къона доьзал – ТIелиб, Хижан – хало ловш ду, мацаллла ю цаьргахь, кхечу къехошкахь а санна. Ялта кыйдаларх пайда а оьцуш, шайн хьелаш алсамдохуш бу таронаш йолу нах. Мацалла токхуш болчу къехошна кIеззиг ялтех хIума а лой, церан тIаьххьара говр а, бежана а шайн дола доккху хьолахоша. Иштта шен бахам стамбеш ву повесть тIера Мухтар а.

Къоман театр

Къоначу театран балха тӀехь жигара дакъалаьцна ца Іаш, ша гоьваьлла драматург хиларе терра, театрана башха репертуар латтийна ца Іаш, къоман театран исбаьхьаллин куьйгалхо вара СаьІид бохуш, дуьйцу 30-чу шерашкахь Нохч-ГӀалгӀайн драматически театрехь болх биначара. Нохчийчоьхь а, республикал арахь а дика бевзаш болчу артисташа шаьш дуьххьара театре даьхкинчу муьрехь актерийн болх шайна безабаларехь а, цул тӀаьхьа шайн корматалла кхиарехь а Бадуевс шайна динчу гӀоьнан лаккхара мах хадабо.

-
- Цу тайпана, Бадиев Саидан це Нохч-ГалгIайн драматически театрах дIакъасталур йоцуш йозаелла ю. Алссам драматически произведенеш язйина Бадиевс, иттех шарахь цо кхоьллина лаккхара идейни а, исбаьхьаллин а мехалалла йолу ткъех гергга пьеса. Яздархочун кхийолу произведенеш а санна, шуьйра тематика йолуш ю цуьнан драматурги а. Юьртабахам керлачу тIегIане баккхарехь ахархоша латтийна кьийсам гойту драматурго шен "Ламанаш хийцало", "Большевикаллица ялта дерехьа", "Политотдел", "Самаяьлла ячейка", "ЖаIуьнан доьзал" цIерш йолчу пьесаш тIехь. Шен заманан проблемаш хIиттош яра "Марха досту де", "ЦаIебийна зудаялор", "ПетIамат" боху пьесаш. «Таймин Бийболт» це йолу пьеса нохчийн исторехь а, иллешкахь вуьйцучу халкъан турпалхочух лаьцна язйина.

"Дашо Iam"

- Нохчийн, гIалгIайн драматургехь белхалойн классан тема дуьххьара хIоттийнарг Бадуев СаьИд хилла. "Дашо Iam" цIе йолчу пьеси тIехь драматурго гайтина тайп-тайпана къаьмнех болчу нефтяникаша, йохьалле а буйлуш, кьинхьегаман толамаш бахарца Даймехкан хьал алсамдаккхар. Граждански тIеман хьокъехь ю автора историн бакъдолчунна тIехь язйина "ЦIен гIап" цIе йолу турпалаллин драма. Ерриг советски драматургехь тоьлашха лоруш хиллачу К. Треневн "Любовь Яровая", Вс. Ивановн "Бронепоезд 14-69", Б. Лавреневн "Разгром" цIерш йолчу произведенийн могларехь Бадуевн "ЦIен гIап" пьеса лаьтташ хилар билгалдоккху цуьнан драматурги теллинчу литературоведа Айдаев ЮшаIа.

Пьеси тIера хиламаш билгалйолчу меттехь – Iалхан-Юьртахь – кхочушхуьлуш бу. Коьрта долчу декъана пьесин чулацаман бухехь берг Iалхан-Юьртахь Деникинан эскаршна дуьхьал бина цIеяххана болу тIом бу. Исторически бакъдолчуьнца цхьаьнадогIуш дара Бадуевс шен пьеси тIехь белхалоша а, ахархоша а граждански тIамехь паргIатонехьа кьийсам латтор гойтуш долу суьрташ. Iаламат боккха кхиам хилира "ЦIен гIап" цIе йолчу драмин. Яздархойн Ерригсоюзни хьалхарчу съездехь вайнехан литературин хьокъехь ша динчу къамелехь Айсханов Шамсуддис билгалдаьккхира: "Нохч-ГIалгIайн керлачу актараша хIиттош С. Бадуевн "ЦIен гIап" цIе йолу пьеса а ю. И пьеса хIинцале Нохч-ГIалгайн областан шерачу аренгарчу а, ламанца йолчу а ерриге ярташкахь хIиттийна а, колхозхоша чIогIа магийна а ю".

"Грозненский рабочий"

- 1933 шеран 25 июнехь арадаьллачу "Грозненский рабочий" газето яздора "Цен гIап" бохучу пьесех лаьцна: "Пьеса кхаа-деа сохьтехь лаьтта, цуьнан ейтта эпизод а, пхийь дакъа а ду. Амма хьовсархойн зал оцу ерриге а хенахь тIехьюьззина хуьлу, адамаша дIалоцу массо маъиг а, кораш а, неIсаргIеш а, чуьра араболу некъ а. Хьовсархой Бадиев Саьидан "Цен гIап" цIе йолчу граждански тIеман хьокъехь нохчийн кьинхьегаман ахархоша а, грозненски пролетариато а Шатиловн, Бичераховн, Чуликовн, Алиевн, кхечеран а кIай гвардейцийн бандашна дуьхьал герзашца латтийначу кьийсаман хьокъехь йолчу пьесе хьовсуш бу.

«Зорбанан цIа»

- Йоккхачу-АтаҠахь областной слете гулбелла цІен партизанаш боккхачу тидамца хьавсира пьесе. Царах дукхаха йолчу эпизодашкахь шаьш дакъалаьцна цара. ГюйтҠарчу партизански отрядан командир Хьату Давлиев, Йоккхачу-АтаҠара Ноома Тукаев, Гикалос шена тІедехкина дуккха а кьайлах гІуллакхаш кхочушдина волу Іалхан-Юьртарчу партизански отрядан командир ЧІаба Кагерманов, дуккха а кхиберш а. ХІинца уьш леррина хьобжу юьртсоветан уьйтҠарчу доккхачу раҠу кІелахь аннаш вовшах а тесна йинчу сцени тІе".

Баккхий кхиамаш

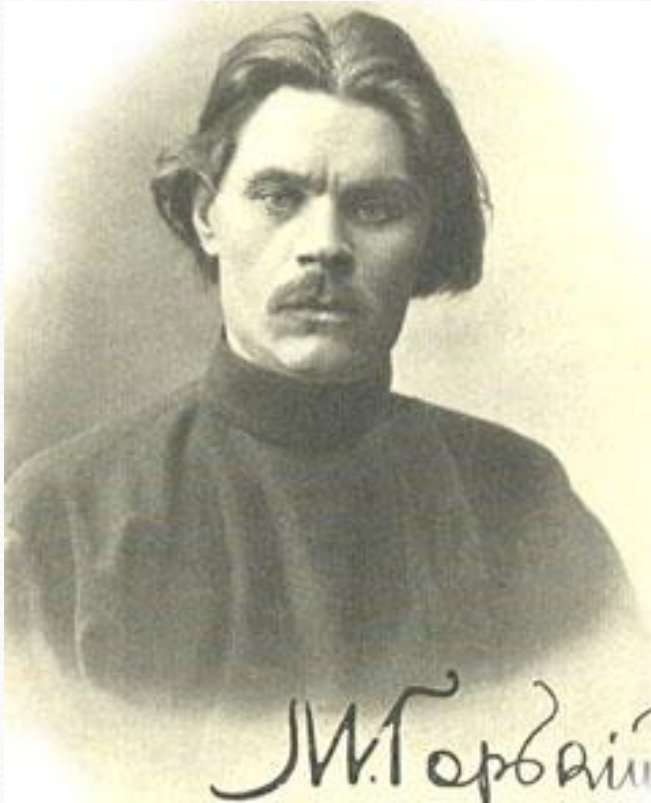
- Къоман театран сцени тӀехь, даим а шен кхиам а болуш, дуккха а шерашкахь лаьттира Бадуевн "ЦӀен гӀап". 1936 шарахь Нохч-ГӀалгӀайн драматически театр Белоруссехь гастролашкахь йолуш а, Москва къаьмнийн театрийн фестивале кхайкхича а, цуьнан репертуарехь Бадуевн кхоь пьеса хилла: "ЦӀен гӀап", "ПетӀамат", "ЦаӀебийна зудаялор". Иштта баккхий кхиамаш хилира драматурган дукхахйолчу произведенийн. Бадуевн "ПетӀамат" цӀе йолу пьеса а, "Бешто" цӀе йолчу повесть тӀехь хӀоттийна пьеса а вайн заманахь а ю Нохчийн пачхьалкхан драматически театран репертуарехь.

Бадуевн цхьайолчу драматически произведенийн тексташ яйна, кароза ю. Иштта "ЦӀен гӀап" пьесин текст а, хьалхара ши сурт бен карийна дац.

Бадуев СаьӀидан пьесаш нах шайга хьовсуш а, нахана езаш а яра. Драматурган произведенийн турпалхой, цуьнан пьесаш тӀера хиламаш халкъан дахарера схьаэцна а, халкъана хьалха лаьтташ йолу Ӏалашонаш кхочушьяре хьажийна а бара. Цундела адамашна оьшуш яра и пьесаш, резахуьлуш цара тӀе а оьцура уьш.

Лакхахь билгал ма-даккхара, Бадуевс исбаьхьаллин литературехь баккхий кхиамаш бахаран бахьана дара коьрта долчу декьана иза халкъан барта кхоллараллина тӀетевжаш хилар, халкъан барта произведенех цо кхоллараллица пайдаэцар. Амма яздархочун исбаьхьаллин корматалла кхиарехь, цуьнан кхоллараллин хатӀ шардаларехь доккха маьӀна дара Бадуев даим оьрсийн а, кхечу къаьмнийн а литературех Ӏемаш хиларан, цо хаддаза оьрсийн баккхийчу яздархошца доттагӀаллин, кхоллараллин уьйраш латтош хиларан.

"Тхан хьерхархо, тхан накъост Горький!"

- Бадуев СаьИдан цхьаьнакхетарш хилла А. М. Горькийца а, А. А. Фадеевца а. Бадуевна Іаламат пайдехьа бара дуьненна а вевзаш волчу сийлахь-воккхачу яздархочун А. М. Горькийн хьехамаш. "Тхан хьехархо – Максим Горький" цӀе йолчу шен исбаьхьаллин очерка тӀехь Бадуевс яздо пролетарски яздархочун кхолларалла, кхечу къаьмнашна санна, вайнахана а доккхачу маӀне хиларан хьокъехь а, шена цунах даьллачу беркатах лаьцна а.
- "Тхан хьерхархо, тхан накъост Горький!" – боху Бадуевс. Горькийн "Песня о Соколе" нохчийн матте а яьккхина, шен очерка тӀехь ялийнера яздархочо. "Нохчийчоьнан драматургически литературехь тоьлашха йолу произведени – Бадуевн "Цен гӀап" цӀе йолу пьеса – Горькийн исбаьхьаллин тӀелаткъамца" язйина хилар билгалдаьккхира 1936 шарахь Нохч-ГӀалгӀайн АССР-н яздархойн Союзан правленис.

- Нохч-ГалгIайн драматически театро 1938 шеран юьххьехь дIаболийнера «ПетIамат» драми тIехь спектакль хIотторан болх. Спектаклан режиссер волчу Батукаев ХIаронца цхьаьна театрехь репетицешкахь хаддаза хуьлуш вара Бадугев СаьИд. Премьера хIотто де тIекхочуш сихбинна боьдуш бара театро пьеси тIехь беш болу болх. Оцу хьо-къехь хIин-хIинц тIаьхьа а Батукаев ХIарона дуьйцура: «Буса сахиллалц «ПетIамат» спектаклан прогон еш вара со, кхана хила езачу премиерина кечлуш. Сатосуш театрера аравелира, цIа а гIой тIера духар му аьлла. Гена валале энкавэдешникашна тIеIоттавелира. Уьш, этIаеш, схьайохуш бара «ПетIамат» спектаклан кестта премьера хиларан хаам беш йолу афишаш. Со царна обгIазвахна чутасавелира: «Аш хIун до, йовсарш?! Уьш тхан театран афишаш ю, тхан кхана премьера ма ю», – аьлла. Буьрса схьахьаьжначу энкавэдешнико жоп делира: «Хир яц шун премьера кхана. Кхин Бадугев а хир вац цкъа а. Вели иза шен националистски-буржуазни зурманаш лекхна». Сан дог шелделира. Ткъа Iуьйранна ерриг Соьлжа-ГIала зIуган бенах тарьелла зийзаш яра, Бадугев СаьИд лаьцна дIавигна бохуш».

Иштта, бе а бехк боцуш чу а воьллина, тIепаза вайина къоман литературин классик.

Батукаев ХIарон

Бадуев СаьИд 1943 шарахь кхелхина лоруш дара

- Хинца, кьайлах лаьттина архиваш схьайиллича, билгалдаьлла и терахь нийса цахилар. Кьайлах хиллачу документаша гойту Бадуев СаьИд 1938 шеран 14 февралехь чувобьлинчохь кхелхина хилар.

Яздархочун кхолларалла, цуьнан дерриге дахар халкъана дIаделла дара. «Бадуев СаьИд кабинетан яздархо вацара, иза наггахь а карор вацара стоьла тIехь яз деш Iаш, цуьнан белхан кабинет ерриге а Нохчийчоь яра», – яздина Мамакаев Мохьмада.

«Иза доккха похIма долуш, башхачу корматаллин стаг вара. Шен халкъан ирсехьа, и ирс сирла а, дуьззина а хилийтарехьа дIахьочу кьийсамехь кIадо йоцуш а, майра а вара", – боху шен дагалецамашкахь Саидов Билалас.

«Шен произведенеш бахъана долуш нохчийн халкъан шеге боккха безам бахийтира Бадуев СаьИда: зорбанера арайовллушехь, нахана юкъяьржара цуьнан книгаш, генарчу районашкара а, лаьмнашкара а нохчий, цуьнан пьесаш профессионални театро хIиттош хьовсархьама, леррина Соьлжа-ГIала оьхура. Нохчийн дешархочун исбаьхьаллин литературе безам бахийтарехь чот йоцуш доккха гIуллакх дира С. Бадуевн произведенеша. Иза лара веза нохчийн исбаьхьаллин литература а, драматурги а дуьххьара кхоьллинарг а, цуьнан дуьххьарлера бухбиллархо а», – баьхна Мамакаев Iаьрбис.

Хан яларх шен мехалла лах ца лун Бадуев СаьИдан кхолларалла вайнехан исбаьхьаллин литература кхоллаяларехь, кхиарехь доккхачу маьIна хилла ю. Яздархочун тоьлашха йолу произведенеш школахь, вузашкахь Iамош ю, цуьнан пьесаш нохчийн кьоман театр кхоллаелчхьана хIинццалц схьа театран репертуарехь ю.

Бадуев Саъидан зорбанехъ араевлла книгаш

- Мацалла. Повесть. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1928.
- Имран. Повесть. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1929.
- Церан арц. Повесть. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1929.
- Дайн Йедал (И.Эльдархановца цхьаьна язйина). Пьеса. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1929.
- Пхи туьма. Дийцар. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1930.
- Иадаташ, I дакъа. Дийцарш. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1930.
- Иадаташ, 2-3 дакъош. Повесть, дийцарш. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1930.
- Марха досту де. Пьеса. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1930.
- Хабарш, иллеш, поэмаш. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1930.
- Петимат. Роман. I-ра дакъа. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1930.
- Гуттар ца хуьлу моллина мовлад. Сьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1930.
- Гурба. Дийцар. Владикавказ. Изд-во «Сердало», 1931. (ГалгIайн маттахь).
- Доховалар. Дийцар. Гочд. И. Дахкильгова. Орджоникидзе. Изд-во «Сердало», 1931. (ГалгIайн маттахь).
- Самаяьлла ячейка. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1931.
- Мила ву бехке?. Дийцар. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1931.
- Большевикаллийн ялта дерехьа. Пьеса. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1932.
- Некъан кехат (Исбаьхьаллин дийцарш). Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1932.
- Колхозан иллеш. Стихаш. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1933.
- Ши малх. Поэма // Итт баьсте. Соьлжа-Гала, 1933.
- Хаьжина произведенеш. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1933.
- Петимат (Поэмин дакъа) // Рост. 1934. № 1.
- Берашна совгIат. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1934.
- Керла нах. Очерк // Нохчийн яздархойн дош. Соьлжа-Гала. 1934.
- Политотдел. Соьлжа-Гала. Нохчоблзорб «Серло», 1934.
- Петимат. Поэмин дакъа // Кхиам. Соьлжа-Гала. 1934. №1.
- Вайн беш. Стихан, поэмаш, эшарш. Соьлжа-Гала, 1935

Баркалла !!!

